

บทที่ 9 ราชวงศ์มองโกล

มหันตภัยอนารยชนมองโกลในศตวรรษที่ 13

บทบาทของอนารยชนในวิถีชีวิตการเมืองจีนได้พัฒนาขึ้นถึงขีดสุดในศตวรรษที่ 13 เมื่ออนารยชนมองโกลสามารถพิชิตและเข้าครอบครองแผ่นดินจีนทั้งจักรวรรดิ ทั้ง ๆ ที่อนารยชนมองโกลมีประชากรน้อยกระจายอยู่ทั่วไปในดินแดนมองโกลเลีย เทียบมิได้กับประชากรมากมายมหาศาลของจักรวรรดิจีน

อนารยชนมองโกลเป็นใครมาจากไหน?

อนารยชนมองโกลมีเผ่าพันธุ์มองโกลลอยด์ มีถิ่นฐานอยู่ในดินแดนมองโกลเลียประชิดภาคเหนือของจักรวรรดิจีน มองโกลมีวิถีชีวิตเร่ร่อนเลี้ยงสัตว์ อาศัยอยู่ตามกระท่อมผ้าสักหลาด (Felt hut-yurts) และยังชีพโดยบริโภคน้ำมันสัตว์ นมและसानมแม่ม้า ชาวมองโกลมีความสัมพันธ์กันตามแบบระบบศักดินาสวามิภักดิ์โดยยึดมั่นในความสัตย์ซื่อจงรักภักดีและการปกป้องคุ้มครองกัน ผู้ที่เข้มแข็งยอมทะยานขึ้นสู่ตำแหน่งผู้นำได้ การเมืองของเผ่าต่าง ๆ ของมองโกลมีเอกลักษณ์เน้นความสัตย์ซื่อจงรักภักดี การใช้เล่ห์เพทุบายแข่งขันกันทุกวิถีทางและการแสดงพลังอำนาจบาตรใหญ่

1. ศักยภาพทางทหาร

ทหารมองโกลล้วนฝึกฝนอบรมตนเองให้เป็นนักรบมาแต่เยาว์วัย วิธีการประกอบกำลังทหารของมองโกลเริ่มจากกองทหารรักษาพระองค์ (Imperial bodyguard) ซึ่งมีกำลังประมาณ 10,000 คน แม้ทัพนายกองล้วนมาจากกองทหารนี้โดยเป็นผู้บัญชาการหน่วยรบนั้น หน่วยรบแบ่งเป็นหลักสิบ ร้อยและพัน หน่วยรบเหล่านั้นได้รับการฝึกอบรมให้เชี่ยวชาญการรบบนหลังม้า มีความทรหดอดทนต่อทุกสภาพดินฟ้าอากาศและสภาพภูมิประเทศ เครื่องครัดในระเบียบวินัยมาก ทหารม้ามองโกลสามารถเอาชนะระยะทางได้ แม้จะไกลแสนไกล ทหารม้ามองโกลก็สามารถเดินทางได้ด้วยความรวดเร็วและทรหดอดทนเป็นระยะทางหลายวันโดยวันละร้อยๆ ไมล์สืบต่อเนื่องกัน

ทหารม้ามองโกลภายใต้การนำของเตมูจิน (Temujin, ประมาณ ค.ศ. 1162-1227) จัดกำลังเป็นหมวด (Column) เป็นหน่วยจู่โจมรวดเร็วสายฟ้าแลบ (Blitzkrieg flying) หน่วยจู่โจมนี้

เป็นทหารม้าชมังธู (Mounted bowman) ชำนาญในการใช้คันศรหน้าไม้ขนาดใหญ่ที่ทำอย่าง
สลับซับซ้อนมีวิสัยการยิงไกล 600 ฟุตและมีธนูเจาะเกราะ ทหารม้าชมังธูสวมหมวกเหล็กกล้า
เกราะอ่อนทำด้วยหนังสัตว์ อาวุธประจำกายคือ ดาบโค้งและทวน หอกปลายโค้งเป็นตะขอ และศร
ม้าศึกได้ถูกฝึกเป็นม้ารบที่มีความทรหดอดทน และปรับตัวได้ทุกสถานการณ์และในทุกสภาพ
แวดล้อม ทหารม้ามองโกลมีความชำนาญในการรบรุกและการสร้างกลลวง เช่น ลวงให้ติดตามแล้ว
ล้อมบดขยี้ ลวงเป้าให้อยู่ตรงกลางแล้วโอบปีกกระหนาบเข้าตี ตั้งล้อมแล้วตีหักป้อมค่าย การ
ดำเนินกลยุทธ์รวดเร็วเช่นนั้นเป่าหมายคือ การเคลื่อนที่เร็วและการประสานงานด้วยการใช้
สัญญาณเป็นสื่อติดต่อกันเช่น จุดไฟ สร้างควัน ยกโคมสี เป็นต้น กองทัพมองโกลชำนาญในการข่าว
การสืบจารกรรมและปฏิบัติการจิตวิทยาเพื่อข่มขวัญศัตรูให้ระย่อสยบจนอ่อนเปลี้ยสิ้นพลังและ
ใจที่จะต่อต้าน เช่น การตีชิงปล้นสะดมดินแดน การเผาเมืองจนราบ สंहารหมู่ทั้งเมือง กวาดต้อน
หญิงและเด็กเป็นทาส ต้อนเป็นแนวหน้าเข้าหาข้าศึกในยุทธภูมิต่อไป ที่โตรีเยอและยอมแพ้แต่โดยดี
ทัพมองโกลอาจปรานี ไม่ฆ่าฟัน เผาบ้านเผาเมือง อีกทั้งอาจยินยอมให้ปกครองกันเองต่อไปโดยเสรี

การทหารมองโกลยังแข็งแกร่งยิ่งกว่านั้น เมื่อทหารมองโกลของเดมูจินได้ใช้อาวุธจินใน
การรบด้วยคือ เครื่องยิงกระสุนอาวุธชัต (Catapults) เครื่องกระทุ้ง มีทหารช่างชุดอุโมงค์ได้รอก
กำแพงเมืองแล้วใช้ดินปืนระเบิดกำแพงให้ทลายลง แม้มีทันจะเห็นเงา กองทัพมองโกลก็กลายเป็น
กองทัพจักรวรรดิสร้างความหวาดท่ว้นพรันพรึงแก่ศัตรูจนสุดที่จะต่อต้านได้ กองทัพของมองโกลขึ้น
ชื่อยิ่งในการทำลายพินาศและการพิฆาตจนอาสัญเป็นผลงานปรากฏอยู่เบื้องหลังกองทัพมองโกล
เดมูจินผู้ตั้งตนเป็นเจงกิสข่าน (Gengghis Khan) ได้ตรัสอย่างอหังการว่า “ความปลื้มปิติสุดขีดของ
ลูกผู้ชายอยู่ที่ชัยชนะ คือ ได้พิชิตศัตรู ได้ตามไล่ล่า ธิบทรัพย์ ทำให้ผู้เป็นที่รักของศัตรูรำให้ ไตซีมา
ของศัตรูและได้กอดลูกเมียของศัตรู”¹

กำลังแสนยานุภาพมองโกลได้ชื่อว่าเป็นกองทัพจักรวรรดิสุดมาจากขุมนรก เพียงได้ยินชื่อ
ผู้คนก็ขนหัวลุก ขนพองสยองเกล้าแล้ว การเคลื่อนที่รวดเร็วแบบสายฟ้าแลบ (Lightning mobility)
และความเหี้ยมโหด สามารถทำให้กองทัพมองโกลที่แม้จะมีพลานุภาพต่ำกว่าศัตรูหลายร้อยเท่า
ก็สามารถบดขยี้จักรวรรดิที่ยิ่งใหญ่หลายแห่งจนย่อยยับได้ ทหารมองโกลจึงเปรียบเสมือนทูตนรก
ดังที่แมตทิวส์ แพริส (Matthews Paris) นักพงศาวดารแห่งศตวรรษที่ 13 ได้เรียกชนชาติมองโกล
ว่าเป็น “รัฐมารที่ชั่วช้าสาธารถนำเกลียดชังที่ดูเหมือนจะพากันผุดมาจากขุมนรก (Tartarus - นรก)
[พวกมองโกลเหมือน] เป็นมารร้ายจนสมแล้วที่จะเรียกว่าตาร์ดาร์ (Tartars)”²

2. การตั้งตนเป็นใหญ่

ก่อนศตวรรษที่ 13 ไม่เคยปรากฏเค้าวว่า อนารยชนมองโกลจะสามารถรวมกันตั้งตนเป็น
ใหญ่ได้สำเร็จยาวนาน มองโกลมีพื้นที่เล็ก ๆ ในความควบคุมใกล้ต้นแม่น้ำโอคอน (Ocon) มองโกล

เป็นชนกลุ่มน้อยในดินแดนมองโกเลีย ชนกลุ่มใหญ่คือ เมอร์กิต (Merkit) และเนแมน (Naiman) ในเขตทุ่งหญ้าสันภาคตะวันออก จักรวรรดิมองโกลเผ่าหยวน-หยวน (Juan-Juan) ที่เคยปกครองมองโกเลียก็มีอำนาจในระยะเวลาสั้น ๆ ระหว่าง ค.ศ. 407-553 เท่านั้น ชนมองโกลเหมือนอนารยชนทั่วไปที่มีวัฏจักรเป็นมูมกลับกับจีน วัฏจักรทางการเมืองของจีนเป็นวัฏจักรแห่งพลังแข็งแกร่งแล้วอ่อนแอหมุนเวียนไป วัฏจักรของอนารยชนคือ วัฏจักรแห่งความแตกแยก แล้วค่อย ๆ รวมตัวกันเป็นพลังกล้าแข็งขึ้นหมุนเวียนไปสู่ความแตกแยกอีกต่อไป เมื่อใดวัฏจักรจีนประสพกับวัฏจักรของอนารยชนในมูมกลับ ย่อมเกิดเหตุผันแปรแก่ทั้งสองฝ่าย กล่าวคือ ถ้าจีนอ่อนแอ ย่อมถูกอนารยชนรุกราน ถ้าจีนเข้มแข็ง ย่อมรุกรานอนารยชน มีน้อยครั้งมากที่ต่างฝ่ายต่างอ่อนแอแล้วต่างอยู่ร่วมกันได้โดยสันติ³

วัฏจักรแห่งการเมืองมองโกลได้เริ่มต้นขึ้นเมื่อเตมูจินแผ่ขยายอำนาจโดยอาศัยสถานการณ์หลายประการเอื้ออำนวย ได้แก่ จักรวรรดิจีนในสมัยซ้องแบ่งแยก ภาคเหนือตกเป็นของจักรวรรดิหยูจิน ภาคใต้เป็นของราชวงศ์ซ้อง จีนขาดเอกภาพและพลังที่จะปกป้องตนเองได้ อนารยชนเตอร์กและอาหรับเองก็มีศักยภาพทางทหารด้อยลงมากในเอเชียกลางและเอเชียตะวันตก ทั้งทวีปเอเชียเต็มไปด้วยบรรดารัฐที่มีความแตกแยกภายใน กองทัพมองโกลอันเกรียงไกรจึงสามารถแสดงอัจฉริยภาพทางการเมืองและความเหนือกว่าทางการทหารในการพิชิต แล้วเข้าครอบครองได้อย่างรวดเร็ว

ผู้สร้างจักรวรรดิมองโกลที่ใหญ่ที่สุดในโลกเมื่อเทียบกับอดีตและปัจจุบันคือ เตมูจิน (Temujin, ค.ศ. 1162-1227) จอมทัพผู้ยิ่งใหญ่เป็นอัจฉริยบุคคลในการจัดตั้งรวมตัว เป็นนักรบผู้ห้ำหั่นหาญในการทัพขนาดใหญ่เหนือกว่าอนารยชนเผ่าอื่น ๆ และเป็นนักปกครองผู้ทรงอัจฉริยภาพมาก เตมูจินได้สร้างอำนาจด้วยการรวมกลุ่มชนมองโกลเข้าด้วยกันแล้วจัดตั้งเป็นสันนิบาต (Mongol League) ต่อมาเมื่ออำนาจมั่นคงแล้ว และการจัดตั้งรัฐทหารที่มีวินัยเหล็กปรากฏผลสำเร็จแล้ว ใน ค.ศ. 1206 เตมูจินได้ตั้งตนเป็นเจงกิสข่าน (Gengghis Khan) แปลว่า จักรพรรดิราช (Very Mighty King) ผู้เป็นใหญ่ในจักรวาล (Ruler of the Universe) เจงกิสข่านแสดงความหมายโดยนัยถึงพระราชอำนาจที่สวรรค์ (Eternal Heaven) ผู้เป็นเทพแห่งเขตทุ่งหญ้าสันใต้ประทาน คตินิยมนี้อาจจะถือได้ว่าใกล้เคียงกับคตินิยมของจีนเรื่องจักรพรรดิทรงเป็นพระโอรสแห่งสวรรค์ ตำแหน่งจักรพรรดิของมองโกลเรียกว่า คาข่าน (Khakhan หรือ Greater Khan)

จักรวรรดิมองโกล : ยิ่งใหญ่ที่สุดในโลก

ในระหว่าง ค.ศ. 1207-1227 กองทัพมองโกลแผ่ขยายอำนาจอาณาเขตของจักรวรรดิไปไกลสุดทางตะวันตกถึงทะเลสาบแคสเปียน (Caspian) ในเอเชียตะวันออก และทางตะวันออกไปไกลสุดถึงจีนภาคเหนือ กองทัพมองโกลเริ่มต้นด้วยการบดขยี้อาณาจักรคาราคีไตของกลุ่มคีตานใน

ตุรกีสถานตะวันออก (จีนปัจจุบัน) เป็นการพึ่งปรกการใหญ่ไปสู่เอเชียตะวันตกเข้าบดขยี้ อาณาจักรโครเชซ (Khorezm หรือ Khwarezm) ของชนกลุ่มเตอร์ก บรรดาเมืองสำคัญในโอเอซิส (Oasis) ที่อุดมสมบูรณ์และมีการชลประทานดีอาทิ เมืองโบคารา (Bokhara) และซามาคานด์ (Samarkand ศูนย์กลางหัตถกรรม) ได้ตกเป็นของมองโกล กองทัพมองโกลได้เข้าควบคุมการค้าคาราวาน (Caravan trade การค้าโดยขบวนอูฐ) ในเอเชียกลางซึ่งเป็นเขตวัฒนธรรมมุสลิม ดินแดนเอเชียกลางและเปอร์เซียตะวันตกเป็นของมองโกล

ใน ค.ศ. 1223 กองทัพมองโกลภายใต้การนำของแม่ทัพบาตู (Batu, ค.ศ. 1237-1242 บุตรชายของจูจิ (Juchi) ซึ่งเป็นบุตรหัวปีของเจงกิสข่าน) ได้ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกบนแผ่นดินยุโรป ดินแดนรัสเซียภาคใต้ตกเป็นของมองโกลในปีนั้น เมื่อสิ้นรัชกาลเตมูจิน กองทัพบาตูได้บดขยี้รัสเซียภาคกลาง บุกพิชิตโปแลนด์และฮังการีได้ใน ค.ศ. 1241 แต่แล้วต้องถอยทัพกลับเมื่อเกิดสิ้นรัชกาล โอโกเดย์ (Ogodei) ยุโรปภาคตะวันตกที่แตกแยกกัน จึงรอดพ้นมหันตภัย ตามเส้นทางกลับนี้ แม่ทัพบาตูได้พิชิตบัลแกเรีย วาลาเชีย (Wallachia) และมอลดาเวีย (Moldavia)

ระหว่าง ค.ศ. 1245-1253 กองทัพมองโกลได้ทำลายดินแดนเมโสโปเตเมีย (Mesopotamia) อาเซอร์ไบจาน (Azerbaijan) อาร์เมเนีย (Armenia) และจอร์เจีย (Georgia) แม่ทัพฮูลากู (Hulagu, บุตรชายของตุลยู (Tuluy) ซึ่งเป็นบุตรของเตมูจิน) ได้พิชิตเปอร์เซียใน ค.ศ. 1256 ยึดกรุงแบกแดด (Baghdad) และรุกรานซีเรีย (Syria) แต่กองทัพมองโกลไม่สามารถพิชิตอียิปต์ได้ใน ค.ศ. 1260 ทวีปแอฟริกาจึงรอดพ้นเงื้อมมือมองโกล

การพิชิตยุโรปตะวันออก เอเชียกลางและเอเชียตะวันตกเป็นไปอย่างรวดเร็วชั่วระยะเวลาเพียง 79 ปี (ค.ศ. 1215-1294) แต่การพิชิตแผ่นดินจีนกลับยากลำบาก ต้องใช้เวลายาวนานและมีการรบครั้งใหญ่หลายครั้ง ความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์เป็นเครื่องดึงดูดใจให้พวกมองโกลเพียรพยายามเอาชนะจีนให้ได้โดยใช้เวลายาวนานถึง 69 ปี (ค.ศ. 1211-1280) เริ่มด้วยการพิชิตจักรวรรดิหยูเจินในจีนภาคเหนือใน ค.ศ. 1215 และจักรวรรดิซีเซีย (Hsi Hsia) ของธิเบตในจีนภาคตะวันตกเฉียงเหนือใน ค.ศ. 1227 ความปราชัยของจักรวรรดิหยูเจินเกิดจากการที่ราชวงศ์ซ้องดำเนินการทูตเป็นพันธมิตรกับมองโกล เป็นการทำลายจักรวรรดิหยูเจิน ซึ่งจะเป็รัฐกระทบสำหรับจักรวรรดิจีนในภาคใต้ เปิดหนทางกว้างให้กำลังแสนยานุภาพมองโกลสามารถบุกทะลวงลงใต้ได้เร็วขึ้น ระหว่าง ค.ศ. 1241-1251 การรบได้หยุดชะงักลง ด้วยเหตุการณ์เมืองภายในมีการชิงอำนาจกัน หลังจากนั้นการรุกได้ก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วแม้จะเต็มไปด้วยความยากลำบากเป็นอย่างยิ่ง กองทัพมองโกลพิชิตยูนนาน (ค.ศ. 1253) นับเป็นครั้งแรกที่ยูนนานได้รวมกับแผ่นดินจีนใน ค.ศ. 1276 มองโกลรุกรนกลุ่มแม่น้ำแยงซีเข้ายึดเมืองหลวงทางโจวของราชวงศ์ซ้อง สามปีต่อมากองทัพเรือของจีนพ่ายแพ้ยับเยิน ราชวงศ์ซ้องสิ้นสุดอำนาจโดยสิ้นเชิงใน ค.ศ. 1279 ผู้พิชิตจักรวรรดิจีนคือ จักรพรรดิ กุบไลข่าน (Kublai Khan, ค.ศ. 1215-1294) ในการต่อต้านมหันตภัยมองโกลอย่างยาวนานนั้น

จีนได้สูญเสียกำลังผู้คนไปประมาณ 30 ล้านคนหรือประมาณ 1/4 ของประชากรจีน⁴ ทั้งนี้ ยังไม่นับความเสียหายทั่วไปอย่างใหญ่หลวงทั้งแผ่นดิน

เมื่อได้ครอบครองจีนแล้ว มองโกลได้พยายามแผ่ขยายอำนาจออกไปสู่เกาหลี ญี่ปุ่นและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กองทัพเรือมองโกลผสมกับกองทัพเรือจีนได้พยายามจะพิชิตญี่ปุ่น (ค.ศ. 1274, 1281) และเกาะชวา (ค.ศ. 1292) แต่ประสบความล้มเหลว กองทัพบกก็ไม่สามารถพิชิตพม่าและเวียดนามได้อย่างเต็มที่ ยุทธวิธีไร้ผลจนต้องใช้สันติวิธีทางการทูตเชิญชวนให้ถวายเครื่องราชบรรณาการเพื่อแลกกับการได้ค้าขายกับจีน แม้จะไม่สำเร็จนัก แต่อย่างน้อยก็มีบรรดารัฐ 10 แห่งในเอเชียใต้ สุมาตราและมลายูยอมส่งเครื่องราชบรรณาการให้แก่มองโกล อาจจะกล่าวได้ว่ากำลังแสนยานุภาพทางบกและทางทะเลไม่ประสบความสำเร็จในการพิชิตเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะมองโกลไม่ชำนาญการรบในป่าขุนเขาลำเนาไพรและการรบทางทะเล จักรวรรดิมองโกลถูกจำกัดขีดความสามารถด้วยธรรมชาติ คือ ลักษณะภูมิประเทศเป็นอุปสรรค

ใน ค.ศ. 1227 เมื่อจักรพรรดิเจงกีสข่านสวรรคต จักรวรรดิถูกแบ่งเป็นสี่ภาค ดังนี้

1. ภาคพื้นเอเชียกลางและยุโรปได้แก่ เอเชียกลางและรัสเซียภาคใต้และภาคกลาง เรียกว่า ค่ายทอง (Golden Horde - Horde หรือ Ordo แปลว่า ค่าย, ค.ศ. 1242-1480, 1502) หรือ ภูมิภาคของสมาพันธ์เคิปชัค (Khanate of Kipchak) ภูมิภาคค่ายทองนี้มีศูนย์กลางอยู่ในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโวลกา (Volga) ตอนล่าง มีเมืองซาราย (Sarai) เป็นเมืองหลวง ภูมิภาคค่ายทองมีอาณาเขตครอบคลุมเอเชียกลาง ไปจดลุ่มแม่น้ำดนีเปอร์ (Dnieper) ของรัสเซียภาคตะวันตกเฉียงใต้ จดทะเลดำ เทือกเขาคอเคซัสและดินแดนเปอร์เซียที่เรียกว่า อิล เปรเซีย (Il Persia)

2. ภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แก่ แผ่นดินจีนและเกาหลี เรียกว่าภูมิภาคมหาข่าน (Great Khan, ค.ศ. 1279-1368)

3. ภาคเปอร์เซีย (Khanate of Persia, ค.ศ. 1258-1335)

4. ภาคพื้นเอเชียส่วนที่ซัคคาไต (Chaghatai พระราชโอรสในจักรพรรดิเจงกีสข่าน) ได้ทรงครอบครองตั้งแต่ ค.ศ. 1227 คืออาณาจักรคาราคีไตหรือตุรกีสถานตะวันออกเฉียงใต้และดินแดนมองโกเลีย ภาคนี้เป็นหัวใจหรือศูนย์กลางของจักรวรรดิมองโกล และเป็นศูนย์กลางยุทธศาสตร์แห่งการเมืองและการชิงอำนาจเพื่อความเป็นใหญ่ในแวดวงพระราชวงศ์ของเจงกีสข่าน รัสเซีย เปอร์เซียและจีนเป็นเขตรอบนอกและเป็นพื้นที่เพาะปลูกสำหรับจักรวรรดิ

จักรวรรดิมองโกลยิ่งใหญ่ไพศาลและทรงอำนาจที่สุดไนรัชสมัยของจักรพรรดิคุบไลข่าน เป็นจักรวรรดิที่มีขนาดเทียบเท่าภาคพื้นทวีปใหญ่ที่สุดในยุคกลางและยุคใหม่⁵ พื้นที่ปกครองครอบคลุมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นโลกขงจื้อ เอเชียตะวันออกเฉียงกลางและเอเชียกลางซึ่งเป็นโลกมุสลิมและยุโรปตะวันออกเฉียงใต้เป็นโลกของศาสนาคริสต์ จักรวรรดิที่กว้างใหญ่ไพศาลเช่นนี้ย่อมยากที่จะดำรงคงอยู่ได้ยาวนาน ความยากลำบากในการปกครองประชาชนที่ต่างเชื้อชาติ ภาษาและวัฒนธรรมก็

เป็นปัญหาใหญ่ ทุกหนแห่งชาวมองโกลผู้ปกครองได้ถูกวัฒนธรรมท้องถิ่นกลืน การปกครองเต็มไปด้วยปัญหาการชิงอำนาจ จักรวรรดิมองโกลจึงเสื่อมถอยอำนาจลงอย่างรวดเร็วนับตั้งแต่จักรวรรดิได้สูญเสียแผ่นดินจีนใน ค.ศ. 1368 การฟื้นคืนจักรวรรดิมองโกลอีกครั้งหนึ่งในรัชสมัยที่มูร์ (Timur หรือ Tamerlane, ค.ศ. 1369-1404) เป็นเพียงระยะเวลาสั้น ๆ เท่านั้น ที่มูร์ผู้ปกครองภาคซีกาใต้ได้สร้างจักรวรรดิแห่งราชวงศ์ที่มูร์ดิส (Empire of the Timurids) ขึ้นโดยมีซามาคานด์เป็นเมืองหลวง จักรวรรดิมองโกลปกครองดินแดนตุรกีสถาน พืชตภาคค้ายทอง เมโสโปเตเมีย เปอร์เซียภาคตะวันออก บุกอินเดียและอีจีปต์และสยบอนุอารยชนเตอร์กเฟ้ออตโตมัน (Ottoman Turks) จักรวรรดิที่มูร์สวรรคตระหว่างทางที่ยাত্রาทัพมุ่งสู่จักรวรรดิจีน กองทัพที่มูร์ยังขยายอาณาเขตต่อไปจนถึง ค.ศ. 1469 จักรวรรดิที่มูร์จึงล่มด้วยน้ำมือของกลุ่มชนตุรโกมาน (Turkoman) นับตั้งแต่นั้นมามองโกลก็ได้สิ้นสุดความเป็นมหาอำนาจสำหรับอาณาจักรเพื่อนบ้านโดยรอบ จีนสมัยราชวงศ์หมิง (ค.ศ. 1368-1644) และแมนจูสมัยราชวงศ์ชิง (ค.ศ. 1644-1912) ได้ทำลายศักยภาพทางทหารของมองโกลจนไร้เขี้ยวเล็บอีกต่อไป ดินแดนมองโกลเสียตกเป็นของจีนอย่างสิ้นเชิงในสมัยราชวงศ์ชิง

การสร้างจักรวรรดิของมองโกล ถือได้ว่า เป็นการแสดงอำนาจใหญ่หลวงของลัทธิจักรวรรดินิยม (Imperialism) ไปทั่วทวีปเอเชียและยุโรป 600 ปี ก่อนที่ชาวตะวันตกจะได้สร้างจักรวรรดิในทวีปเอเชีย⁶

การสร้างจักรวรรดิได้ให้ผลประการใดแก่มองโกล? เป็นข้อควรพิจารณา ถ้าพิจารณาเฉพาะผลเฉพาะหน้าแล้ว มองโกลได้รับรางวัลคุ้มค่ายิ่งคือ จักรวรรดิอันยิ่งใหญ่ไพศาล ทั่วทุกสารทิศ ย่อมส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายที่ศูนย์อำนาจแห่งภาคทั้ง 4 มองโกลพิชิตดินแดนโดยมิได้เข้าปกครองหรือยึดครองโดยตรง จักรวรรดิมองโกลส่งเสริมการค้าทางทะเลกับโลกตะวันออกกลาง และมีขนัตติธรรมต่อประชาชนต่างเชื้อชาติภาษาวัฒนธรรม ทั้งจักรวรรดิในสมัยรุ่งโรจน์มีสันติสุขพอที่จะเรียกได้ว่าเป็นสันติสุขแห่งมองโกล (Pax Mongolica) ทุกหนแห่งในจักรวรรดิมีการติดต่อไปมาค้าขายแลกเปลี่ยนความคิดความเชื่อถือ ศิลปวิทยาการ เทคโนโลยี และวัฒนธรรม

ชนมองโกลเป็นชนกึ่งเร่ร่อนเลี้ยงสัตว์กลุ่มแรกที่สามารถสถาปนาราชวงศ์ที่ประสบความสำเร็จในการสร้างจักรวรรดิ โดยที่มองโกลยังสามารถอ้างไร่ซึ่งเอกลักษณ์แห่งภาษาวัฒนธรรมของตนไว้ได้ เป็นเหตุให้มีความรู้สึกเห็นห่างจากชนภายใต้การปกครองของตน ประชาชนมิได้มีความเป็นข้าหนึ่งใจเดียวกับมองโกล เมื่อเกิดปัญหาการปกครองที่มีการชิงอำนาจกันเองและมีการทุจริตคิดมิชอบและประพฤติมิชอบ และปัญหาการกบฏต่อการกดขี่ข่มเหงใช้อำนาจบาตรใหญ่ ทำให้จักรวรรดิมองโกลไม่สามารถที่จะรักษาจักรวรรดิของตนไว้ได้ อวสานของอำนาจมองโกลจึงไม่เป็นการยากนักที่จะเข้าใจกันได้

จีนภายใต้การปกครองของมองโกล

จีนเป็นกรณีพิเศษสำหรับชาวมองโกลอย่างน้อยสองประการคือ มองโกลพิชิตจีนด้วยความพากเพียรอดสาหัสมากกว่าจะพิชิตจีนได้ แต่มองโกลก็ได้ทำลายจีนให้ย่อยยับตามประเพณีการศึกษาแบบมองโกล มองโกลเป็นอนารยชนกลุ่มแรกในประวัติศาสตร์จีนที่สามารถพิชิตจีนได้ทั้งแผ่นดินแล้วสามารถปกครองจีนทั้งแผ่นดินด้วยอย่างยาวนานถึง 89 ปี (ค.ศ.1279-1368)

จีนเป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิมองโกลภาคมหาข่าน (Great Khan) มองโกลได้ย้ายเมืองหลวงจากเมืองคาราโครัม (Karakorum) ในมองโกลเลียมานครปักกิ่ง และได้ขนานนามราชวงศ์ว่า หยวน หรือ ด้าหยวน (Yuan หรือ Ta Yuan แปลว่า ต้นกำเนิดใหญ่ - The Great Origin หรือ การเริ่มต้น - the first beginning) เป็นการขนานนามที่มีได้เจริญรอยตามประเพณีจีนที่ขนานนามตามชื่อสถานที่

การทหารจีน

ชนมองโกลได้ชื่อว่าเป็นผู้ชำนาญการรบบนหลังม้า เมื่อได้ปกครองจีน ทหารม้าได้กลายเป็นกองกำลังทหารอาชีพสี่ตระกูล มองโกลได้ริเริ่มจัดตั้งกองทัพให้จีนใหม่ เดิมในอดีตตั้งแต่สมัยจีนจนถึงสมัยถึงมีอุดมคติคลาสสิกว่า ชาวนาต้องเป็นทหารที่สามารถยังชีพได้ด้วยตนเอง กองทัพจีนมาจากการเกณฑ์ ชาวนาถูกเรียกเกณฑ์ทหาร 2 ปี ต่อมาสมัยชู่และตันสมัยถึง ได้มีการจัดตั้งกองกำลังกึ่งทหาร ชายฉกรรจ์ในครอบครัวมีหน้าที่เป็นทหารแทนการเสียภาษี แต่แล้วในปลายสมัยถึงจนถึงสมัยซ่ง มีความนิยมจัดตั้งกองทัพรับจ้าง (Hired-service mercenary armies) มองโกลได้จัดตั้งกองทัพใหม่ประกอบด้วยชนต่างเชื้อชาติที่อยู่ภายใต้การปกครองของมองโกล ทหารได้รับที่ดินในภาคเหนือให้ตั้งครอบครัว เป็นครอบครัวทหารสี่ตระกูลมีเงินเดือนประจำ ครอบครัวทหารกลายเป็นครอบครัวชนชั้นสูง ถือเป็นพลังอำนาจทางทหารของระบบราชการ แต่ต่อมาครอบครัวทหารส่วนใหญ่ยากจน ไร้ที่ดิน หรือขายที่ดินและบุตรภรรยาทั้งครอบครัว การเป็นครอบครัวทหารสี่ตระกูลในยามสงบจึงกลายเป็นความหายนะไปโดยปริยาย

การขนส่งคมนาคม

เมื่อมองโกลเข้าปกครองจีน ได้พัฒนาการขนส่งการคมนาคมตามแนวทางของจีนคือ การขุดคลองเพิ่มเติม ซ่อมบำรุงเส้นทางบกและทางน้ำ ผลงานยิ่งใหญ่คือ การขยายเครือข่าย ระบบคลองของคลองหลวงโดยขุดคลองหลวงขยายใหม่เป็นระบบคลองหลวงที่สอง (Second Grand Canal system) เชื่อมภาคเหนือกับภาคกลาง มีความยาว 1,100 ไมล์ ตัดทางหลวงและถนนใหม่เพื่อการไปรษณีย์ (Post roads) โดยใช้ม้าใช้และสร้างขั้วฉางหลวงเพื่อบรรเทาทุกข์ในยามเกิดความ

ขาดแคลนอาหาร การพัฒนาการขนส่งคมนาคมและการไปรษณีย์เป็นคุณประโยชน์ยิ่งแก่การปกครองที่จะมีอำนาจทั่วถึง เศรษฐกิจก็ได้รับผลประโยชน์ด้วยเมื่อมีเส้นทางขนส่งสินค้าและบริการ การค้าเจริญก้าวหน้ามากขึ้นและการทหารมีเส้นทางบำรุงและยังฉวยตามรายทาง เมื่อมีศึกสงคราม เส้นทางการค้าหลักล้วนมีการซ่อมบำรุงและขยายเส้นทาง ตามเส้นทางทางบกและทางน้ำล้วนมีการรักษาความมั่นคงปลอดภัยอย่างเข้มงวด การพัฒนาการขนส่งคมนาคมดังกล่าวถือเป็นรากฐานสำคัญในการสร้างความเจริญก้าวหน้ามาก

เศรษฐกิจ

มองโกลได้พัฒนาเศรษฐกิจให้มีเอกภาพระหว่างภาคเหนือกับภาคใต้มากกว่าเดิมและเจริญยิ่งขึ้น เศรษฐกิจสามารถพัฒนาไปได้อย่างราบรื่นในบ้านเมืองที่มีความสงบและความมั่นคงปลอดภัย มองโกลได้พัฒนาการจัดเก็บภาษีที่ดินและภาษีแทนแรงงาน ตลอดจนพัฒนาการผูกขาดการผลิตและการจำหน่ายสินค้าและบริการบางประเภทที่ได้กำไรงาม ในภาคการเกษตร มองโกลมิได้เปลี่ยนแปลงโครงสร้างการถือครองที่ดินในภาคใต้

มองโกลได้ส่งเสริมการค้าขายทั้งภายในและภายนอกจักรวรรดิ ความสงบสุข ความมั่นคงและความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นที่ทำให้การค้าเป็นไปได้และเติบโตใหญ่ระบบการขนส่งคมนาคมได้เป็นปัจจัยเสริมการค้า การย้ายเมืองหลวงจากมองโกลเลียมาสู่นครปักกิ่งที่ได้สร้างขึ้นใหม่เรียกว่า ไดดู (Daidu, great capital) และการสร้างพระมหाराชวังเป็นมหานครต้องห้าม (Forbidden city) ล้วนหมายถึงการสร้างชุมชนเมืองขนาดใหญ่มีประชากรหนาแน่น ต้องมีการขนส่งพืชพันธุ์ธัญญาหารจากแหล่งเกษตรใหญ่ในภาคใต้ไปสู่มหานครปักกิ่งโดยทางระบบคลองหลวงสายที่สองที่ได้สร้างขึ้นใน ค.ศ. 1289 เป็นคลองเชื่อม (Connecting canal) สองฝั่งคลองสร้างถนนยกระดับสูงจากเมืองหางโจวไปสู่มหานครปักกิ่ง มีความยาวถึง 1,100 ไมล์ การย้ายเมืองหลวงจึงเป็นการส่งเสริมการพัฒนาการขนส่งการคมนาคมทางคลองหลวงและถนนหนทาง ทำให้การค้าได้รับความสะดวกรวดเร็วมาก

จักรวรรดิที่ยิ่งใหญ่แผ่ไพศาลได้เปิดหนทางกว้างแก่การค้าต่างประเทศด้วย มองโกลได้ครอบครองเอเชียกลาง เป็นการควบคุมเส้นทางการค้าระหว่างจีนกับโลกเอเชียกลางและเอเชียตะวันตกซึ่งเดิมพวกอาหรับและเตอร์กได้ปิดกั้นไว้ การค้าทางทะเลกับอินเดีย เอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเอเชียตะวันออกก็เจริญมากขึ้นด้วย กลายเป็นการค้าระดับโลก สินค้าออกที่ต้องการกันมากคือไหมและเครื่องปั้นเผา มองโกลได้ส่งเสริมการค้ามากขึ้นอีกด้วยการยกเลิกการผูกขาดการค้าโดยรัฐ แต่การค้าต่างประเทศยังคงอยู่ในมือของพ่อค้าคนกลางซึ่งเป็นพ่อค้ามุสลิมจากเอเชียกลาง พ่อค้าคนกลางรวมตัวกันจัดตั้งสมาคมพ่อค้า (Corporate group) และมีหน้าที่จัดเก็บภาษีศุลกากรแทนรัฐด้วย แม้แต่การจัดเก็บพืชผลขึ้นยังฉวยหลวงและเพื่อการค้าก็เป็นหน้าที่ของสมาคม ทั้งพ่อค้าและ

ข้าราชการต่างก็สมประโยชน์และสามารถจะฉ้อราษฎร์บังหลวงได้โดยง่าย อย่างไรก็ตาม การค้าทางทะเลของมองโกลมิได้ก้าวหน้าเท่าที่ควร ทั้ง ๆ ที่ในน่านน้ำเอเชียเองก็เริ่มมีการพัฒนาระบบการค้าทางทะเลระดับโลกแล้ว เพราะมองโกลเห็นการขยายอำนาจอาณาเขตสำคัญกว่าการพาณิชย์นาวี

ในการค้าขาย ราชวงศ์หยวนได้กำหนดให้ใช้ระบบเงินตราแบบเดียวกันเป็นระบบเงินตราใช้ธนบัตร (Paper currency) ห้ามทองถิ่นออกระบบเงินตราเองดั้งเดิม ระบบเงินตราโดยธนบัตรได้ใช้แพร่หลายทั่วจักรวรรดิมองโกล และเป็นระบบเงินตราในเกาหลี เอเชียกลาง และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้บางแห่งด้วย การเสียภาษีได้อำนาจให้ชำระเป็นธนบัตรด้วย ระบบเงินตราเป็นธนบัตรที่มีมาตั้งแต่สมัยซ่งจึงพัฒนาขึ้นถึงระดับสูงสุดในสมัยหยวนนั่นเอง ในขณะที่โลกตะวันตกสมัยเดียวกันยังไม่รู้จักการใช้ธนบัตร นักการเงินและการคลังมุสลิมในราชสำนักได้เป็นผู้ตรวจการดูแลการใช้ระบบเงินตรา ในรัชสมัยจักรพรรดิคุบไลخان เมืองจางโจว (Zhangzhou หรือ Zayton) กลายเป็นเมืองท่าที่มีการประกอบธุรกิจคับคั่งที่สุดในโลก

การปกครอง

บรรดาอนารยชนที่มีโอกาสปกครองแผ่นดินจีนบางส่วนหรือทั้งแผ่นดินล้วนมีการบริหารราชการแผ่นดินที่ไม่เป็นปึกแผ่นแน่นอนหนาเป็นเอกภาพ เพราะมีปัญหาความแตกต่างกับคนจีนในด้านเชื้อชาติภาษาและวัฒนธรรม อย่างน้อยที่สุดก็คือความแตกต่างทางคตินิยมการปกครอง จีนนิยมการสืบต่ออำนาจในวงศ์สกุลและการปกครองยึดกฎหมายเป็นหลักทั่วจักรวรรดิ ส่วนอนารยชนนิยมการสืบต่ออำนาจด้วยวิธีการเลือกตั้ง และปกครองด้วยการยึดถือจารีตประเพณีและกฎระเบียบของเผ่า อนารยชนล้วนเผชิญปัญหาการปกครองจีนว่าควรปกครองอย่างไรโดยมีอำนาจเด็ดขาดเต็มที่และไม่ถูกอารยธรรมจีนกลืน อนารยชนต้องการรักษาระเบียบแบบแผนในระดับภูมิภาค และท้องถิ่น ต้องการการปกครองแบบรวมอำนาจอยู่ที่ส่วนกลาง ต้องการเปิดโอกาสให้คนจีนที่ดีมีวิชาความรู้ความสามารถเข้ารับราชการ อนารยชนผู้ปกครองต้องการเป็นผู้นำชนชั้นบัณฑิต-ข้าราชการ (Scholar-official class) ในภูมิภาคและท้องถิ่นด้วยการส่งเสริมอุดมการณ์ขงจื้อ และสืบสานวัฒนธรรมคตขงจื้อต่อไป และต้องการธำรงชนชั้นเจ้าที่ดินขนาดใหญ่และชนชั้นชาวนาไว้ มองโกลจะดำเนินการอย่างไรในการปกครองจีนตามความต้องการดังกล่าว?

1. ระเบียบบริหารของรัฐส่วนกลาง

ผู้นำสูงสุดของมองโกลดำรงตำแหน่งจักรพรรดิหรือมหาข่าน (Khakhan, Great Khan) โดยมาจากการเลือกตั้ง ผู้สมัครคือผู้สืบพระบรมราชวงศ์ของเจงกิสข่านที่ปรึกษาชานเยลลูจ (Yeh-lu Ch'u-tsai) ได้กราบบังคมทูลจักรพรรดิมองโกลว่า จักรพรรดิอาจจะทรงสร้างจักรวรรดิได้โดยการรบบนหลังม้า แต่จะทรงปกครองจักรวรรดิบนหลังม้ามิได้ การปกครองจักรวรรดิต้องคำนึงถึง

ปรัชญาการเมืองของขงจื้อที่ถือว่า การปกครองแบบสากลคือการปกครองโดยองค์จักรพรรดิผู้ทรงเป็นพระโอรสแห่งสวรรค์ ระบบราชการต้องขึ้นอยู่กับพื้นฐานของการสอบคัดเลือกเป็นข้าราชการมองโกลได้ยอมรับระบอบจักรพรรดิราชย์แบบจีนเต็มที่ ระบบราชการพลเรือนขึ้นอยู่กับพื้นฐานของการสอบคัดเลือกและมีหน่วยราชการเป็นกระทรวงทบวงกรม องค์การบริหารที่สำคัญได้แก่

1. สำนักราชเลขาธิการกลาง (Central Secretariat) เป็นองค์กรที่มีอำนาจ หน้าที่สำคัญ มีหน่วยงานพิเศษภายใต้การบังคับบัญชามาก ที่สำคัญคือ กระทรวงหลักทั้ง 6

2. สภามหาร (Military council)

ในระบอบจักรพรรดิราชย์นั้น ตำแหน่งสูงสุดคือ อัครมหาเสนาบดี (Chancellery) ราชเลขาธิการและคณะที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ยังมีเหมือนเดิมเพียงแต่อาจมีการปรับเปลี่ยนชื่อและอำนาจหน้าที่บ้างเท่านั้น ตั้งแต่สมัยหยวนจนถึง ค.ศ. 1906 การปกครองยังคงมี 3 ภาค คือ การบริหารราชการพลเรือน ราชการทหาร และราชการส่วนกำกับดูแล มีการฟื้นฟูสำนักบริหารส่วนกลางของอัครมหาเสนาบดี (Central Chancellery) เป็นองค์กรนำในการปกครองแบบสมัยถึงและสมัยชอง มีสำนักกิจการทหารแบบสมัยชองและสำนักตรวจราชการ (Censors) อัครมหาเสนาบดีมักมี 2 คน เป็นผู้บริหารราชการพลเรือน ปฏิบัติหน้าที่เป็นนายกรัฐมนตรีในความหมายปัจจุบัน

2. การปกครองภูมิภาค

จักรวรรดิมองโกลเป็นจักรวรรดิที่ยิ่งใหญ่แบ่งเป็น 4 ภาคเพื่อประโยชน์ในการปกครองได้ทั่วถึง การแบ่งเริ่มตั้งแต่ ค.ศ. 1227 เมื่อสิ้นรัชกาลจักรพรรดิเจงกิสข่าน ทั้ง 3 ภาคต้องขึ้นการบังคับบัญชาต่อภาคที่เป็นศูนย์อำนาจคือ ภาคมหาข่าน (Khanate of the Khakhan, the Great Khan) คำว่า Khanate แปลว่า ภูมิภาค ผู้ปกครองเรียกว่า ผู้นำเผ่า หรือข่าน (Khan, Supreme tribal leader) ซึ่งมาจากการเลือกตั้งโดยคณะนักรบของเขาเอง ในการบริหารราชการส่วนภูมิภาคของจักรวรรดิจีน มองโกลใช้ระบบมณฑล (Sheng, Province) โดยถือว่าการบริหารส่วนภูมิภาคเป็นส่วนที่ขยายมาจากการบริหารราชการส่วนกลางของอัครมหาเสนาบดี (Central Chancellery) โครงสร้างการปกครองจีนจึงมีลักษณะจำลองรูปแบบจากส่วนกลางสู่ภูมิภาค มองโกลได้ตั้งกองทหารประจำมณฑลไว้ด้วย

การแบ่งจักรวรรดิเป็น 4 ภาคให้ปกครองตนเองเป็นอิสระย่อมทำให้เกิดการบริหารราชการส่วนท้องถิ่น เมื่อจักรพรรดิคุบไลข่านได้โปรดให้ย้ายเมืองหลวงจากดินแดนมองโกลเสียไปที่นครปักกิ่ง ก็ยิ่งทำให้ศูนย์อำนาจจากที่จะควบคุมทุกภาคได้ แม้แต่การบริหารราชการในจักรวรรดิจีนเองก็นับว่ายากยิ่งเช่นกัน

3. ระบบราชการจีน

ในขั้นแรก กุบไลข่านมิได้โปรดให้มีการจัดสอบคัดเลือกข้าราชการ หากแต่โปรดให้ห้ามราษฎรออกนอกเขตสถานในยามวิกาล และมีการสืบจารกรรม เป็นความพยายามที่จะให้ราษฎรมีความเคารพเชื่อฟังผู้ปกครองใหม่ เมื่อบ้านเมืองมีความสงบสุขและมั่นคงปลอดภัยแล้ว จึงมีการจัดสอบคัดเลือกอีกตั้งแต่ ค.ศ. 1313 แต่ระบบราชการสมัยหยวนเปิดกว้างรับผู้สมัคร โดยมีได้กั๊กัน เชื้อชาติภาษาและวัฒนธรรม การปกครองของมองโกลเป็นการปกครองที่ไม่จำกัดเฉพาะข้าราชการ ต้องเป็นจีนหรือมองโกล (Cosmopolitan regime) บรรดาบัณฑิตจีนส่วนใหญ่ถูกโอนารยชนมองโกลและไม่นิยมเข้ารับราชการ อีกทั้งส่วนใหญ่ตั้งตนเป็นปรปักษ์ต่อผู้ปกครองมองโกล มองโกลจึงไม่สามารถใช้บัณฑิตจีนได้ แม้จะมีวิชาความรู้เพียงใดก็ตาม แม้แต่บัณฑิตจีนผู้รับราชการเอง มองโกลก็มีได้ไว้วางใจ ระบบราชการจีนจึงเต็มไปด้วยข้าราชการต่างเชื้อชาติภาษาและวัฒนธรรม จนกลายเป็นระบบราชการสหชาติ (Internationalized bureaucracy) มีทั้งอาหรับเตอร์ก อูยกูร์ ซาราเซน (Saracen) เป็นต้น บัณฑิตจีนผู้มีความรู้สูงหันหลังให้แก่ราชการ พึงพอใจที่จะไปใช้ชีวิตสงบเงียบในบ้านเกิดมากกว่าจะรับใช้มองโกล และกลายเป็นกลุ่มผู้สร้างสรรค์ศิลปกรรมและเปิดสำนักศึกษาเอกชน แทนที่มองโกลจะได้คนดีมีวิชามาเป็นข้าราชการ จึงกลับต้องสูญเสียมันสมองเลิศของคนจีนไปด้วยเหตุผลทางการเมือง ระบบราชการของมองโกลในจักรวรรดิจีนจึงขาดประสิทธิภาพไปอย่างน่าเสียดาย และด้วยระบบที่ไร้ประสิทธิภาพนี้เอง ทำให้มองโกลปกครองจีนได้เพียงระยะเวลาอันสั้นมากเพียง 87 ปีเท่านั้น (ค.ศ. 1279-1368)

ภูมิปัญญาจีน

จักรวรรดิมองโกลที่ยิ่งใหญ่ไพศาลมีลักษณะเป็นเมืองเปิดโดยธรรมชาติวิสัย การค้าภายในและภายนอกจักรวรรดิย่อมส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกัน ชนต่างเชื้อชาติ ภาษาและวัฒนธรรมที่เดินทางติดต่อไปมากันโดยปกติย่อมได้รับอิทธิพลจากอีกฝ่าย คนจีนหลายพันคนที่มืออาชีพหรือค้าขายได้กระจายไปทั่วจักรวรรดิ เผยแพร่อารยธรรมจีนไปทั่ว อาทิ การใช้ดินปืน ระบบเงินตราโดยธนบัตร การพิมพ์ เครื่องปั้นเผา สิ่งทอ ยา ลวดลายศิลปะ การเล่นไพ่ เป็นต้น อารยธรรมจีนเริ่มเป็นที่รู้จักกันในโลกมุสลิมและโลกตะวันตกแล้วในสมัยมองโกลได้ครอบครองแผ่นดินจีน และชนต่างชาติหลายเชื้อชาติภาษาและวัฒนธรรมหลังไหลเข้าไปในมหานครของจีน เพื่อประกอบอาชีพต่าง ๆ เช่น ค้าขาย รับราชการ ศิลปิน ช่างฝีมือ แต่จีนก็ได้มีความใส่ใจแสวงหาความรู้จากชนต่างชาติจริงจังกัง อิทธิพลอารยธรรมต่างชาติโดยเฉพาะอารยธรรมอาหรับและเตอร์กปรากฏในด้านการรับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีประเภทดาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์ การคำนวณ ศิลปการผลิตเครื่องปั้นเผา การดนตรี อาจจะกล่าวได้ว่า อารยธรรมจีนได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมต่างชาติน้อย การศึกษาศิลปวิทยาการยังคงดำเนินไปตามครรลองเดิม

คนจีนเองแม้จะเปิดสังคมกว้างรับอิทธิพลภายนอกมาก แต่โลกทรรศน์และระบบความเชื่อก็ยังคงเดิม ไม่มีการเปลี่ยนแปลงด้วยอิทธิพลต่างชาติ การที่มองโกลผู้ปกครองถือชั้นดีธรรม ไม่กีดกันความเชื่อที่แตกต่างจากมองโกลก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ศาสนาต่างชาติมีโอกาสเติบโตใหญ่ในแผ่นดินจีน คือ ศาสนาคริสต์ อิสลามและนิกายเนสโตเรียน (Nestorians) จากเปอร์เซีย ศาสนาอิสลามแพร่หลายในมณฑลกานซูและยูนนาน ศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกเองก็สามารถตั้งมั่นได้ในนครปักกิ่ง นักบวชลัทธิขงจื้อที่เผยแพร่ขึ้นในโลกตะวันตกจนทำให้ชาวตะวันตกเกิดความสนใจแผ่นดินจีนมากขึ้นกว่าเดิม อย่างน้อยก็มีความรู้สึกตัวแล้วว่า ในโลกตะวันออกมีจีนเป็นจักรวรรดิอันยิ่งใหญ่ไพศาลและมีอารยธรรมความเจริญยิ่งกว่าโลกตะวันตก เกิดการเรียนรู้เรื่องจีนด้วยความแปลกประหลาดอัศจรรย์ในความเจริญยิ่งของจีน แต่ก็ยังไม่มีการติดต่ออย่างจริงจังเกิดขึ้น

คนจีนยังไม่มี ความสนใจอยาก رؤ้อากเห็นและเรียนรูโลกภายนอก อนุอารยชนมองโกลผู้ปกครองมิได้ล้มล้างอารยธรรมจีน มองโกลไม่ล้มล้างวิทยาการจีน แต่ก็ไม่ใช่ผู้นำในการพัฒนาวิทยาการและศิลปกรรมตามโบราณราชประเพณีเช่นกัน เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์จีนที่ชนชั้นผู้ปกครองมิได้พยายามเป็นผู้นำกระบวนการปฏิรูปปัญหาจีน และมีได้คิดควบคุมพัฒนาการปฏิรูปปัญหาจีน เพื่อประโยชน์ทางการเมืองดังอดีต มองโกลผู้ปกครองไม่รู้หนังสือจีน มิได้อ่านและศึกษาวรรณกรรมประเภทใด ๆ ของจีน ดังนั้น วรรณกรรมจีนจะวิพากษ์วิจารณ์มองโกลอย่างไรก็ไม่บังเกิดผล เป็นปฏิกริยาดีหรือร้ายจากฝ่ายมองโกล

ตราบใดที่ชนชั้นปัญญาชนยังใหญ่ในสังคมจีน โอกาสที่สังคมจะเปลี่ยนแปลงมีน้อย อนุอารยชนมองโกลได้ปกครองจีนโดยมิได้พยายามที่จะล้มล้างอารยธรรมจีนแต่อย่างใด คนจีนยังคงพึงพอใจกับความเจริญรุ่งเรืองของตนทั้งในอดีตและในสมัยของตน ศิลปกรรมยังคงยืนหยัดอยู่ในแบบแผนประเพณีเดิม เป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงความคิดความรู้สึกของปัญญาชนจีนที่ถูกอบรมหล่อหลอมให้คิดและรู้สึกเป็นแบบเดียวกัน เหมือนนอกจากเข้าหลอมเดียวกัน มีวิถีชีวิตและพฤติกรรมแสดงออกเป็นแบบเดียวกัน โลกแห่งวิทยาการจีนสมัยหยวนมิได้ตกต่ำแต่ก็ได้ก้าวหน้าอารยธรรมของโลกตะวันออกและตะวันตกยังไม่มีการพัฒนาขึ้นมาบรรจบพบกันในศตวรรษที่ 14

1. อักษรศาสตร์

ราชบัณฑิตยสถานอันหลินมีกิจกรรมตามประเพณีคือ รวบรวมประวัติศาสตร์ราชวงศ์ในสมัยหยวน วงการอักษรศาสตร์ยังคงสืบสานวรรณกรรมจีนต่อไป กวีลือชื่อแห่งยุคคือ หม่าจื่อหยวน (Ma Chih-yuan) ท่านผู้นี้ยังมีชื่อเสียงในฐานะที่เป็นนักเขียนบทละครอีกด้วย รูปแบบวรรณกรรม (Literary forms) เพื่อพูขึ้นมาก มีความนิยมประพันธ์บทละครหรือบทจิวและนวนิยายโดยใช้ภาษาพูดมากกว่าภาษาเขียนที่เต็มไปด้วยรูปแบบคลาสสิกจนยากที่ราษฎรจะอ่านเข้าใจได้ เอกสารหนังสือราชการเองก็นิยมใช้ภาษาพูดเป็นภาษาเขียนเพื่อความสะดวกแก่ข้าราชการที่ส่วนใหญ่มิได้

ผ่านการสอบคัดเลือกอ่านเข้าใจ ปัญญาชนจีนก็สนใจรูปแบบภาษาและวรรณกรรมแนวใหม่นี้มาก รูปแบบวรรณกรรมที่มีทั้งบทละครและนวนิยายได้แสดงให้เห็นถึงพลังอันแข็งแกร่ง (Vitality) ของอารยธรรมจีนในการพัฒนาตนเอง และวรรณกรรมเป็นสื่อสะท้อนความคับแค้นใจของปัญญาชนที่ต้องทนเห็นแผ่นดินจีนตกไปอยู่ภายใต้การปกครองของมองโกล

1.1 นวนิยาย

นวนิยายจีนมีกำเนิดมาจากอาชีพเล่านิทานตามอิทธิพลคติพุทธ นิทานมีหลายสำนวนหลายเรื่อง ตัวเอกมักเป็นนักรบและมาจากชนชั้นสามัญ นวนิยายเป็นที่นิยมกันมากเพราะใช้ภาษาพูดเป็นภาษาเขียน ผู้แต่งเป็นปัญญาชนมีนามแฝง เพราะยังมีความเชื่อถือว่า นวนิยายเป็นวรรณกรรมที่แสดงความขำขันเยาะเย้ยประพันธ์ที่นอกกริตนอกร้อย ผู้แต่งนวนิยายนิยมเสนอเนื้อเรื่องและรูปแบบสำเร็จรูปที่เล่าสืบกันมาหลายชั่วอายุคน นวนิยายที่ขึ้นชื่อของจีนเป็นวรรณกรรมอมตะล้วนมีกำเนิดมาจากสมัยหยวนคือ **San-kuo-chih yen-i** (The Romance of the Three Kingdoms, สามก๊ก) ฉบับแต่งในศตวรรษที่ 13 **Chin P'ing Mei** (Golden Lotus, บุปผาในกุณฑีทอง-ชื่อไทยตั้งโดยนักประพันธ์ไทยเรื่องนามคือ ยาขอบ) ฉบับแต่งในศตวรรษที่ 16 เป็นสุดยอดแห่งร้อยแก้ว อีกเรื่องที่เป็นวรรณกรรมอมตะคือ **Hung-lou meng** (Dream of the Red Chamber, ความฝันของหอแดง) วรรณกรรมนี้เป็นกึ่งอัตชีวประวัติของผู้แต่ง แสดงชีวิตในครอบครัวขนาดใหญ่ของศตวรรษที่ 18 อาจจะกล่าวได้ว่า แม้ปัญญาชนจะดูหมิ่นดูแคลนวนิยายแต่นวนิยายก็เป็นรูปแบบวรรณกรรมแบบหนึ่งที่ทรงอิทธิพลสูงเพราะได้แสดงวิถีชีวิตในสังคมจีนที่ส่วนใหญ่ใกล้เคียงกับความเป็นจริงมาก นวนิยายกลายเป็นแหล่งข้อมูลประเภทหนึ่งสำหรับการศึกษาชีวิตและสังคมจีนในอดีต

1.2 การละคร

นาฏศิลป์จีนหรืออุปรากรจิว เฟื่องฟูมากในสมัยหยวน นาฏศิลป์เดิมเป็นที่นิยมมากตั้งแต่ศตวรรษที่ 8 ในพระราชสำนัก โดยได้รับอิทธิพลจากนาฏศิลป์เอเชียกลาง การละครจีนนิยมผูกเรื่องเกี่ยวกับความขัดแย้งระหว่างอารมณ์กับคุณธรรม หรือเกี่ยวกับพันธกรณีต่อสังคม เป็นต้นเนื้อเรื่องเต็มไปด้วยรสชาติหลากหลาย ในการเล่นละคร จีนนิยมใช้เครื่องดนตรีประกอบการร้องและการรำรำ ลีลาการร้องและรำงดงามอ่อนช้อยมาก ตัวละครเป็นชายส่วนใหญ่ เครื่องแต่งกายใช้สีสดเจิดจ้าประดับตกแต่งแพรวพราว ทำให้ผู้ดูตื่นตาตื่นใจ การเล่นละครและใช้ดนตรีประกอบเพื่อเร้าอารมณ์ผู้ดู ทำให้นาฏศิลป์เป็นที่นิยมในหมู่ประชาชนมาก โดยเฉพาะชาวกรุงนิยมดูละครอย่างยาเสพติด มีทั้งดูละครอย่างซาบซึ้งดื่มด่ำ ไปจนถึงดูเอารสชาติเร้าอารมณ์แม้จะไม่เข้าใจลึกซึ้งเท่าใดนัก ละครจีนจึงเป็นเครื่องบันเทิงเริงรมย์ประเภทหนึ่งที่นิยมกันมากตามเมืองทั้งหลาย

วาระสุดท้ายของราชวงศ์หยวน

แม้มองโกลจะเป็นชนนักรบที่เก่งกล้าสามารถถึงขนาดสร้างจักรวรรดิที่ใหญ่ที่สุดในโลกในศตวรรษที่ 13 แต่มองโกลมิได้เกิดมาเพื่อปกครองจักรวรรดิที่ตนได้มา มองโกลมิได้เห็นความสำคัญของความเป็นชนชาติและวัฒนธรรม จักรวรรดิเป็นสังคมเปิดกว้างรับชนต่างเชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรม มองโกลไม่มีอคติหรือต่อต้านเชื้อชาติภาษาและวัฒนธรรมของชนกลุ่มต่าง ๆ ที่ตนปกครอง มองโกลสามารถจะรับชนต่างเชื้อชาติเข้ารับราชการจีนเป็นจำนวนมาก จนปัญญาชนจีนบังเกิดความรู้สึกเป็นปรีดไถ่ต่อมองโกล ยิ่งกว่านั้น มองโกลนิยมกุศโลบายแบ่งแยกแล้วปกครอง โดยจัดตั้งชนชั้นขึ้น 4 ชั้นชั้นได้แก่ ชั้นชั้นสูงสุดคือมองโกล รองลงไปคือชนต่างชาติที่ร่วมมือกับมองโกลในการปกครองจีน ชั้นชั้นที่สามคือ คนจีนในภาคเหนือ ชั้นชั้นสุดท้ายต่ำสุดคือ คนจีนในภาคใต้ซึ่งมีมากกว่าสามชนชั้นแรก การแบ่งชนชั้นชนชั้นนั้นไม่เคยมีปรากฏมาก่อน ความเป็นจีนจึงถูกปลุกเร้าขึ้นในแวดวงคนจีนให้เกิดความรู้สึกเป็นปรีดไถ่ต่อมองโกล ทั้ง ๆ ที่โดยประเพณีแล้วคนจีนมิได้มีความเป็นปรีดไถ่ต่อชนต่างชาติที่ปกครองตนในอดีตมาก่อน ไม่ว่าจะเป็นอนารยชนกลุ่มใด เพราะทุกกลุ่มล้วนยอมรับอารยธรรมจีนและยอมให้กลืนจนกลายเป็นจีนกลมกลืนไปใน แวดวงคนจีน แต่มองโกลมิได้เห็นความเป็นจริงนี้ มองโกลไม่ยอมให้อารยธรรมจีนกลืนจนขาดความเป็นมองโกล วัฒนธรรมที่แตกต่างกันปรากฏชัดจนกลายเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้คนจีนตั้งตนเป็นปรีดไถ่ต่อมองโกล และต้องการขับไล่มองโกลออกจากแผ่นดินจีน วัฒนธรรมกลายเป็นปัจจัยเบื้องหลังความเสื่อมอำนาจของมองโกลในจักรวรรดิจีน

ราชวงศ์หยวนได้อำรงไว้ซึ่งระบอบการปกครองด้วยการใช้พลกำลังอำนาจบาตรใหญ่โดยมิได้คำนึงถึงความเห็นชอบของประชาชนต่อการปกครอง ระบอบนี้มีลักษณะรวมอำนาจและเผด็จการ เป็นการปกครองที่ใช้อำนาจเด็ดขาดเป็นสูงสุดในประวัติศาสตร์เท่าที่เคยมีอนารยชนปกครองจีนมาก่อน มองโกลเห็นความสำคัญของพลังอำนาจทางทหารเหนือสิ่งอื่นใด ระบอบการปกครองขาดความอดทนและอดกลั้นต่อการวิพากษ์วิจารณ์ ยืนหยัดแต่ในหลักการใช้อำนาจอย่างแน่วแน่ มองโกลชำนาญแต่การรบทัพจับศึกและการล้างผลาญ แต่อ่อนด้อยในการปกครองและมิได้มีความรู้สึกอ่อนไหวรู้เท่าทันในรายละเอียดของวิถีชีวิตที่เต็มไปด้วยลีลาซึ่งของจีน เมื่อการปกครองขาดปัญญาชนจีนในระบบราชการ ระบบราชการก็ไม่สามารถจะทำให้มองโกลรักษาอำนาจการปกครองไว้ได้ในระยะยาวนาน บัณฑิตจีนเคียดแค้นที่มองโกลใช้อำนาจเผด็จการในการปกครองจีน มีความอคติต่อชาวใต้ในการจัดสอบคัดเลือก และส่งเสริมอุปถัมภ์ศาสนาต่างชาติให้มีอภิสิทธิ์ไม่ต้องเสียภาษี มีสิทธิ์ถือครองที่ดินและมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเหมือนลัทธิขงจื้อ จนทำให้ศาสนาเหล่านั้นทัดเทียมกับลัทธิขงจื้อ ถือว่าเป็นการแสดงความเป็นปรีดไถ่ต่อลัทธิขงจื้อ ทั้งนี้ยังมีข้อสังเกตอีกว่า มองโกลถือศาสนาพุทธนิกายลามะ มิได้เลื่อมใสศรัทธาที่จะถือลัทธิขงจื้อเป็นอุดมการณ์การปกครอง

การตั้งตนเป็นปรปักษ์ต่อมองโกลทำให้มองโกลพยายามแก้ไขสถานการณ์ ดังจะเห็นได้จาก การที่มองโกลพยายามปกป้องคุ้มครองผลประโยชน์ของลัทธิขงจื้อ อาทิ การบำรุงรักษาศาลขงจื้อทุกหนแห่ง รื้อฟื้นพิธีปฏิบัติบูชาขงจื้อ ตั้งพระราชพิธีตามโบราณราชประเพณีจีน และยกเว้นภาษีแก่บัณฑิตจีน แต่บัณฑิตจีนส่วนใหญ่ก็ยังคงหันหลังให้แก่ผู้ปกครอง ฐานอำนาจมองโกลในจักรวรรดิจีนจึงสั่นคลอนเมื่อชาดพลังสนับสนุนของปัญญาชนจีน

ในวิถีเศรษฐกิจเอง มองโกลได้ผลิตธนบัตรมากเกินไปจนเกิดภาวะเงินเฟ้อทั่วไป การชำระภาษีด้วยการใช้ธนบัตรมิได้เป็นที่ยอมรับ การผลิตธนบัตรและปริวรรตเงินตราธนบัตรใหม่หลายครั้งย่อมลดค่าเงินตราลงไป เศรษฐกิจการเงินของจีนจึงไม่เป็นที่เชื่อถือในหมู่ประชาชน ภัยธรรมชาติก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ซ้ำเติมเศรษฐกิจจีนให้อ่อนเปลี้ยยิ่งขึ้น ในศตวรรษที่ 14 เกิดวาทภัยใหญ่หลวงจากแม่น้ำฮวงโหหลายครั้งกลืนกินชีวิตผู้คน กวาดทรัพย์สินและไร่นาส่มเสียหายใหญ่หลวง เกิดความขาดแคลนพืชพันธุ์ธัญญาหาร ราชวงศ์ได้ทุ่มเทเงินทองสรรพกำลังมหาศาล เพื่อกู้สถานการณ์แต่เศรษฐกิจยากที่จะฟื้นแล้ว เกิดทุพภิกขภัยรุนแรงทั่วไป โดยเฉพาะในภาคเหนือภายหลังปี ค.ศ. 1333 เป็นระยะยาวนานถึง 15 ปี ผู้คนอดอยากแสนสาหัส ทั้งเผชิญเจ้าหน้าที่บ้านเมืองและชนชั้นที่ดินกดขี่ข่มเหงโดยมองโกลผ่อนปรนรู้เห็นเป็นใจ ชวานาสุดที่จะทนทานได้จึงเกิดกบฏลุกฮือขึ้นทั่วไปในทศวรรษที่ 1340 และ 1350 และเกิดสมคมลัทธิทั่วไป ทั้งข้าราชการจีนและปัญญาชนผู้นำท้องถิ่นล้วนสนับสนุนกบฏให้ล้มล้างราชวงศ์หยวน มีผู้ตั้งตนเป็นใหญ่ทั่วทั้งแผ่นดิน เป็นกลุ่มวีรชน (Group of heroes)

ความไม่สงบดังกล่าวจะแก้ไขได้ ถ้าราชวงศ์หยวนมีคณะผู้นำที่มีเอกภาพและความสามารถ แต่โศกนาฏกรรมทางการเมืองสำหรับราชวงศ์หยวนได้เกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ เพราะคณะผู้ปกครองนั้นขาดความสามัคคีกันเองและได้หยิบอาวูขึ้นประหัตประหารกันเป็นศึกชิงอำนาจเมื่ออำนาจทางการเมืองชาดพลังที่จะวินิจฉัยสั่งการ เหตุร้ายในแผ่นดินย่อมเกิดขึ้นประดุจไฟไหม้ลามทุ่งจนสุดวิสัยที่ราชวงศ์หยวนจะกู้สถานการณ์ไว้ได้ จอมยุทธจู่หยวนจู (Chu Yuan-chu หรือ Hung-wu, ค.ศ. 1328-1398) สามัญชนผู้กล้าได้ตั้งตนเป็นใหญ่ ล้มราชวงศ์หยวนลงใน ค.ศ. 1368 กองทัพจีนได้รุกไล่มองโกลเข้าไปในดินแดนมองโกลเสีย 4 ปีต่อมา เมืองคาราโครัมถูกเผา อวสานของมองโกลเป็นสิ่งที่คาดได้ตั้งปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าว แต่สิ่งที่ควรคำนึงคือ ความผิดพลาดของมองโกลในศิลปะการปกครองจีน จะกลายเป็นบทเรียนให้อารยชนรุ่นต่อไปใน ค.ศ. 1644 เรียนรู้และแก้ไขสำเร็จจนสามารถครอบครองจีนได้ยาวนาน (ค.ศ.1644-1912) ราชวงศ์หยวนเปรียบประดุจเมล็ดพืชที่ได้โปรยหว่านลงในแผ่นดินจีน ก่อเกิดเหตุการณ์น่านับการในสมัยต่อมาของราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิง